

coenaculo tradidit, et post coenam: nos in Templis et ante coenam; cui consonans Augustinus Epist. 118. ait: *Liquidum apparet, quando primum acceperunt Discipuli Corpus, et Sanguinem Domini, non eos accepisse ieiunos. Numquid tamen propterea calumniandum est universae Ecclesiae, quod a ieiunis semper accipitur? Et hoc enim placuit Spiritui Sancto, ut in honorem tanti Sacramenti in os Christiani prius Dominicum Corpus intraret, quam caeteri cibi.* Nam ideo per universum orbem mos iste servatur. Consentiantur passim antiqui Patres, Basilius hom. 1. de ieiunio. *Neque enim fieri potest, ut absque ieiunio quisquam sacris operari audeat.* Chrysostomus Homilia 27. in Epistola 1. ad Corinthios: *Tu prius quam communices ieiunas, ut quomodocumque communione dignus appareas.* His Patribus alii plures adiungi possent, inter quos Isidorus, qui Augustini mentem mutuatis fere verbis interpretatur Libro de Divinis officiis cap. 18.; Amalarius quoque eodem modo Augustinum intellexit Libro tertio de Ecclesiasticis officiis cap. 34. et cum eo sentit hoc ieiunii praceptum pro venerabilis Sacramenti reverentia non fuisse a Christo statutum, sed ab Apostolis, atque ab eorum Discipulis, et successoribus semper in Ecclesia observatum. Walafridus Strabo Libro de Rebus Ecclesiasticis cap. 19. eiusdem item pracepti meminit, de illius tamen origine, et antiquitate nihil dieit. Porro Gregorius Turonensis Amalario, et Strabone duobus ferme seculis antiquior hanc doctrinam confirmat divinae punitionis exemplo, quod refert Libro de Gloria Martyrum cap. 86. de Sacerdote, quia non ieiunus Missam ausus est celebrare. Hac de re triplicem rationem reddit Divus Thomas tercia parte quaest. 80. art. 8. *Prima inquit, petitur ex reverentia Sacramenti, ut scilicet Corpus Domini in os hominis intret nondum aliquo cibo, aut potu infectum. Altera petitur ex significatione, ut intelligamus Christum, et Charitatem eius fundari debere primo in cordibus nostris, iuxta illud Matthaei cap. 6. Quaerite primum Regnum Dei. Tertia ex periculo vomitus.*

II. Et haec quidem vetus institutio fuit, sed non sem-

per, nec ab omnibus custodita. Mos enim quidam praevaluerat in Africa, qui vivente Augustino adhuc vigebat, ipso testante Epistola 118. ut in die anniversaria, qua coena Domini recolitur, Sacraenta Altaris vespere sumpto cibo celebrarentur. De qua re in Codice Canonum Ecclesiae Africanae extat can. 41. ex Concilio Carthaginensi celebrato anno Domini 397. his verbis: *Ut Sacraenta Altaris nonnisi a ieiunis hominibus celebrentur excepto uno die anniversario quo coena Dominica celebratur.* Alius item mos apud quosdam Sacerdotes invaluerat, ut in exequiis defunctorum non ieiuni, et vespere celebrent, quia nimis sepulturae non solebant inferri, nisi prius sacrum pro ipsis praesente cadavere ageretur. Id postea velutum fuit uti patet ex pluribus Sinodorum canonibus.

CAPUT IX.

De sacerdotis praeparatione ad celebrandum.

I. Sacerdos Missam auspicaturus primo se ipsum ad tantum opus disponit, ut sit purus mente, et corpore: tum ea praeparat, quae spectant ad Sacrificium. Et animae quidem puritatem comparat sacramentali confessione, si alienius culpae sibi conscientia sit. Id enim Apostolus praecepit dicens: *probet autem se ipsum homo, et sic de pane illo edat, et de calice bibat: qui enim manducat, et bibit indigne, iudicium sibi manducat et bibit.* In antiquo Missali Romanae Ecclesiae monetur Sacerdos celebratus conscientiam suam per puram confessionem optime praeparare. Ideo antiqui Sacerdotes suam semper infirmitatem suspectam habentes, humanique cordis pravos et profundissimos recessus formidantes, in quibus saepe latent minuta et occulta peccata, scientes quoque multa non advertentibus irrepere, multa e memoria excidere, cum timore et tremore in opera poenitentiae incumbant, et sacris operaturi prolixis precationibus, quas *Apologias* vocabant, ad ostium divinae misericordiae pul-

sabant, ut ab omni macula expurgarentur. Plures huiusmodi Apologiae extant in priscis Sacramentorum Libris, quarum praecipuae apud Menardum legi possunt pag. 242. et apud Cardinalem Bona. Dicuntur autem Apologiae, quia in his Sacerdos excusat et purgat se, quod peccator et indignus ad sacra mysteria accedere praesumat. Observat doctissimus Menardus eas olim legi consueuisse ante Offertorium, cum peracta Missa Catechumenorum incipiebat Missa Fidelium; sed in ea, quam edidit Illyricus, et in Codice Chisiano, pleraque dicuntur ante Introitum, et dum *Gloria in Excelsis*, et Graduale cantantur.

II. Praeter Apologias erant aliae orationes praeparatoriae, quas Georgius Pachymeres *protelesticas* vocat, quod ante teletem, seu Sacrificium dicerentur. Preces vero praeparatoria, easque prolixas semper in usu fuisse, crebris Sanctorum exemplis docemur, qui tandem in oratione perseverabant, donec gratia Spiritus Sancti mirabiliter imbuti, eius virtute et impulsu ad celebrandum excitarentur. Usus quoque quorundam Psalmorum ante Missam antiquus est. Vetus Missa ab Illyrico edita, antequam Sacerdos sacris vestibus induatur, dici mandat, si tempus permiserit, flexis genibus coram Altari septem Psalmos Poenitentiales cum Litania, et aliis prolixis precibus, post quas sequuntur alii septem Psalmi. Codex Chisianus tres tantum Psalmos a Sacerdote sacris vestibus induito cum circumstantibus Clericis dicendos prescribit, videlicet *Quam dilecta, Benedixisti, Inclina Domine*. Idem praescribuntur in Codice Tiliano apud Menardum pag. 266. Accedit lotio manuum, quam ex quadam naturae instinctu ipsimet Ethnici sacrificio praemittebant. Eadem Religio Hebraeis fuit, legimus enim cap. 30. Exodi, positum in Templo labrum aeneum cum aqua, ut quando Sacerdotes ingressuri erant Tabernaculum, et accessuri ad Altare, manus ante lavarent. Ex veteri igitur Ecclesiae instituto Sacerdos lavat manus ante Sacrificium, Deum interim exorans, ut sicut exterior abluantur manuum inquinamenta, sic ab eo mundentur interior sordes mentis.

CAPUT X.

De Missae initio.

I. Nemo est qui nesciat, Sacerdotem stantem ante Altaris gradus, iuxta piam consuetudinem enatam cum ipsa Christi Ecclesia, ut omnium nostrarum actionum a signo Crucis ducatur initium, cum hoc signo sacrosancta exordiri mysteria. Postquam autem se signaverit Sacerdos et minister recitant alternis antiphonam: *Introibo ad Altare Dei*: et psalmum *Judica me Deus*. De hac antiphona et psalmo initio Missae recitando silet Sacramentarium S. Gregorii. In Romanis Ordinibus vetustioribus, dum Pontifex ad Altare accederet, caput eidem inclinans, aliquantis per secreto orabat, ac ut verbis Ordinis Romani VI. utamur: *Inclinans se, Deum pro peccatis suis deprebar*t. Quidam existimant, non admodum antiquam esse disciplinam recitandi Psalmum *Judica me Deus* in principio Missae. At vero in Missali Romano ante annos quingentos exarato, quod extat in Bibliotheca Angelica Conventus S. Augustini Romae, legitur: *Cum autem induitus fuerit (Sacerdos) accedat ad Altare, et dicat Introibo ad Altare Dei et Psalmum Judica me Deus. Tunc inclinet se ante Altare, et dicat Confiteor Deo*. Praeterea Micrologus Missae Romanae ordinem describens cap. 23. *Paratus*, inquit, *Sacerdos venit ad Altare dicens Antiphonam Introibo ad Altare Dei, et Psalmum Judica me Deus*, post quem sequitur confessio; idque confirmat Innocentius III. Lib. 2. de *Mysteriis Missae* cap. 13. Accedit Radulphi Tungrensis auctoritas, qui hunc morem ab Ecclesia Romana in alias emanasse fatetur. *Sacerdos igitur paratus*, ait Scriptor ille saeculi XIV. *veniens ad Altare, Romano ordine dicit Antiphonam Introibo cum Psalmo Judica*. Et qui vetera monumenta diligentius excusserunt, ea documenta proferunt, quibus luculenter ostenditur psalmum hunc in principio Missae dici consueuisse saeculo septimo et octavo. Primis Ecclesiae saeculis non erat unum

idemque omnibus in locis Missae exordium : alicubi enim Missa incipiebat a Psalmodia, ut modo fit; alibi vero a Lectio Apostoli, et Evangelii; communius tamen a Psalmodia simul et lectionibus.

II. In multis Ecclesiis porro antiquitus varia fuit ad hunc psalmum recitandum, seu omittendum, aut alium eius loco dicendum disciplina. Etenim a quibusdam solus versiculus *Introibo*, ut fit in diebus a Dominica Passionis ad Pascha, et in Missis Defunctorum, dicebatur. In Missali Mozarabum a Cardinali Ximenio restituto ponitur ad initium Missae Psalmus *Judica me Deus totus*, deinde versiculi *Dignare Domine etc.* *Confitemini Domino etc.* Monachi Cluniacenses, et Cistercienses psalmum *Judica* antiquitus ad libitum recitasse videntur, ut liquet ex eorum consuetudinibus, quas refert Martenius in libris *de antiquis Monachorum Ritibus* Lib. II. cap. IV. n. 13. Casinenses vero eum dicebant, ibidem n. 14., dum procedebant e Secretario ad Altare. Hic mos autem huius psalmi in accessu ad Altare recitandi iamdiu in Galliis viginisse nos monet Joannes Grancolas *Traité de la Messe* pag. 4. edit. ann. 1714.; nam Catalauni ad Matronam Fluvium, vulgo *Chalons sur la Marne* Sacerdos in Sacario post acceptam stolam, antequam casulam acciperet, hunc psalmum dicebat. Hinc factum est, ut Carthusiani Monachi, Fratres Ordinis Praedicatorum, et Carmeliteae hunc psalmum praetererant initio Missae, et alios versiculos recitent. S. Pius V. ex praecepto recitandum bunc psalmum romano ritu in nova Missalis recognitione sanctivit. S. Ambrosius *de Mysteriis* cap. VIII. narrat, a Neophytiis, dum e fonte ad Altare redibant, cantatum fuisse *Introibo ad Altare Dei*. Psalmus *Judica me Deus* omittitur in Missis Defunctorum, et Passionis tempore. Ob eam rationem praetermitti ait Tournely tom. 2. *de Eucaristia* pag. 214. edit. Venet. quod psalmus sit laetiae, ut constat ex illis verbis *Quare tristis es anima mea?* Nullus autem in Missis Mortuorum, et quae Passionis tempore celebrantur laetiae locus. Cur autem Confessio in Ritualibus Libris dicatur hic Psalmus *Judica*, cum caeteris,

quae recitantur ante Antiphonam ad Introitum, ideo est, quia, ut Innocentius III. Lib. II. cap. XIII. *de Mysteriis Missae* et reliqui sacrorum Rituum Scriptores tradunt, ex divinae Sapientiae monitis iustus in principio sermonis debet esse accusator sui: qua propter post Psalmum additur formula generalis Confessionis peccatorum, nempe *Confiteor*, cuius loco olim aliae deprecative preces recitabantur, ut videre est in Missa Illyrici, in qua statim ac celebrans erat coram Altare dicebat: *Indulgentiam, et remissionem ipse occultorum omnium cognitor etc.* et post Psalmum *Judica* adnectuntur preces: *Delictum meum cognitum tibi feci etc.* Aliae etiam formulae longiores leguntur in Codice Missali Monasterii S. Dionysii, circa Caroli Magni tempora scripto. Aliae item in Codice S. Gatiani Turonensis annorum circiter octingentorum.

III. Nonnulli recentiores, silentibus omnibus priscis Scriptoribus, innixi auctoritate Radulphi *de observatione Canonum propos.* 23. adstruunt, quod Damasus Papa natione hispanus, qui Romanum Pontificatum suscepit anno Domini 370. praescripsit, ut Presbyter Confessionem faceret antequam accederet ad Altare. Alii vero auctorem huius Confessionis ante Missam faciunt Pontianum. Antiquissimum est, ut celebrans peccatorum genericam confessionem in ipso Missae exordio emitteret, et quamquam initium huius moris traditum nobis certo aliquo veterum Patrum testimonio non sit, neque idoneos testes, ut observat Eminentissimus Bona, ii afferant, qui a Pontiano, sive a Damaso Romanis Pontificibus Confessionis precem institutam scribunt, nullo tamen pacto huius consuetudinis antiquitas oppugnari potest. Varia apud varias Ecclesiias fuit huius Confessionis formula, ut apud Bonam, Lib. II. *Rerum Liturgicarum* cap. 2. §. 5.; et 6; Grancolasm, *anciennes Liturgies* pag. 443. et seqq.; Georgium, *de Liturgia Romani Pontificis* Lib. III. cap. IX. pag. 55. et seqq. videre est. Qua Romana Ecclesia nunc utitur, eadem prorsus in pluribus Codicibus ante saeculum XIII. exaratis legitur. Quare Le Brun tom. 1. pag. 1. art. 4. hanc formulam iam saeculo XIII. a Romana

Ecclesia adhibitam fuisse existimat. Eadem certe apud Mabillonum legitur in Ordine Romano XIV. qui saeculo XIV. conscriptus fuit. Non est tamen improbandus Ritus Romanus, et communis emitendi talem Confessionem publicam et generalem a Sacerdotibus etiam sacris vestibus induitis, quia cum hoc Sacrificium pro universis Christifidelibus offeratur ab Ecclesia; hinc in tali publica Confessione peragenda, quivis Sacerdos nedum sua, sed aliena, veluti propria peccata, in ipso Liturgiae sacrae exordio confitetur. Omnes enim cum simus unum Corpus in Christo, quidquid mali inest in ipso Corpore, id commune sibi faciunt Sacerdotes; quibus incumbit communes omnium Fidelium Deo irrogatas ferre et reparare iniurias. Confessionem generalem nomine omnium efficit, pro omnibus veniam impetrare, et omnium crimina Sacrificio Eucharistico, quod peragit, expiari intendit.

IV. Quod autem Sacerdos inclinatus confitetur, petitum est ex poenitentibus, qui prostrati in terram confitebantur, et Sacerdos gerit personam poenitentis. Versiculi autem, qui post Confessionem dicuntur, ex vetustissimis Codicibus Liturgicis sumpti sunt. Varii tamen sunt in variis Ecclesiis, quos vide apud Cardinalem Bonam Lib. II. cap. II. §. VIII. et Grancolasium *Ancientes Liturgies* tom. 1. pag. 456. Oratio *Aufer a nobis* quae a Sacerdotibus dicitur, dum ascenditur ad Altare, Confessione expleta, antiquissima est. Ut vero precatio *Aufer a nobis* etc. antiquitatem agnoscas, sumpta est ex Sacramentario Gelasiano, item ex Sacramentario Sancti Gregorii. Extat etiam in vetustissimis Missalibus, et in Ordine Romano in Officio Dedicationis Ecclesiae post Litanias. Hinc notandum quod fere omnes Liturgiae Sacerdoti, dum ad Altare procedit, orationem aliquam ab eo dicendam praescribunt. Deinde osculabatur Altare pedesque Crucifixi, aut saltem imaginem initio Missalis olim depingi solitam dicens hanc, aut similem orationem: *Adoramus te Christe, et benedicimus tibi, quia per Crucem tuam redemisti mundum. Te invocamus, te laudamus, te au-*

doramus o Beata Trinitas. Qui ritus passim in omnibus vigebat Ecclesiis, ut probant antiqua earum Missalia. Osculum autem Altare, quia deosculatio, inquit S. Hieronymus adversus Rusticum *Apolog.* 4. pro veneratione ponitur. *Hebrei*, inquit, *iuxta linguae sue proprietatem deosculacionem pro veneratione ponunt, signumque esse honoris, reverentiae, et cultus.* Idem ostendit in vita Sancti Hilarionis, in vita Sancti Pauli Eremitae, et in epistola ad Asellam. Reverenter insuper ac religiose Sacerdos osculatur Altare in medio, ubi Sanctorum Martyrum reliquiae sitae sunt, neque fas erat super Altari celebrare, in quo Sanctorum Reliquiae reconditae non essent.

CAPUT XI.

De Introitu et ejus Institutione.

I. Introitus ita dictus est, vel quia ascende Sacerdote ad Altare recitatur, qui paulo ante dixerat *Introibo ad Altare Dei*, uti Micrologus putat *Eccl. observ.* cap. 1. vel quia sit quasi proemium, seu exordium Missae, ex Conrado Lib. 1. Caerem. cap. 1. vel quia populo introeunte psalmus canebatur, ut aliqui existimant. In Missali Ambrosiano vocatur *Ingressa*, in Liturgia Mozarabica, et in Missali Carthusianorum, Fratrum Praedicatorum, et Carmelitarum *Officium* dicitur. In Introitu potro observat Macci in *Hierolexico* antiquitus Psalmus integer canebatur; sed postea detruncatus est, ita ut unicus Psalmi versiculos cum replicatione Antiphonae cani coepit. Eius institutio S. Coelestino I. tribuunt Valfridus, et Micrologus, et cum his consentiunt Amalarius, Berno Abbas, et alii. Sed haec opinio omni caret fundamento. Honorius Lib. 1. in *Gemma Animæ* cap. 87. auctorem introitus Missae fuisse putat S. Gregorium; quod verisimilius est. Nam Sanctus ille Pontifex Antiphonarium composuit selectis e Psalmorum Libro Antiphonis, aliis quidem ad Introitum, aliis etiam ad Offertorium. In Antiphonario S. Gregorii omnes introitus ex Psalmis deprompti, pau-

eis exceptis, quos Durandus Lib. 3. *Rationalis* cap. 5. vocat irregulares, ut *Puer natus est nobis in die Nativitatis Domini: Viri Galilaei in die Ascensionis: Spiritus Domini in die Pentecostes: Nunc scio vere in die S. Petri: et alii pauci ex aliis Scripturis.* Et pauci nunc quidem sunt, qui neque e Psalmis, neque e Sacra Scriptura petiti sunt, nec in Gregoriano Antiphonario extant, uti sunt, *Salve Sancta Parens, Gaudeamus omnes in Domino etc.* Usus olim uti observat Carolus Guyetus in *Heortologia seu de Festis locorum propriis* Lib. 3. cap. 25. quest. 2. multarum Ecclesiarum fuit, qui et a nonnullis adhuc servatur, ut in festis duplicibus, seu alias solemnioribus ter Introitum repeterent. Insuper nec contemnenda Iovonis Carnotensis, Ruperti, et Innocentii Tertii considerationes, qui animadvertentes introitum plerumque ex verbis veteris Testamenti esse compositum, docent per eum nobis in memoriam revocari clamores et desideria veterum Patrum Messiae adventum expectantium.

CAPUT XII.

De Kyrie Eleison et hymno Gloria.

I. Antiquissimus est usus dicendi (1) initio Missae *Kyrie eleison*. Hugo Victorinus Lib. 2. *Offic. cap. 14.*, et alii existimant a S. Silvestro circa annum 320. e Graecis sumptam hanc supplicationem, et ad Latinos eodem graeco idiomate traductam. Vulgaris olim opinio fuit S. Gregorium Magnum eam Missae addidisse; sed falsitatis arguitur, quod constat sexaginta ante S. Gregorium annis eam ab Apostolica Sede et ab Italiae et Galliae Provinciis esse usurpatam. Disertum ea de re testimonium praebet Canon III. Concilii II. Vasensis, habitu A. D. 529. *Concil: tom. 4. pag. 1680. Et quia tam in Sede Apostolica, quam etiam per totas Orientales et Italiae provincias dulcis et nimirum salutaris consuetudo est intromissa, ut Kyrie*

(1) Georgi, *Liturgia Romani Pontificis*. Lib. III. Cap. XII. et seqq.

eleison frequentius cum grandi affectu, et compunctione dicitur, placuit etiam nobis, ut in omnibus Ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo, et ad Matutinum, et ad Missas, et ad Vesperam, Deo propitio, admittatur. Olim praecepsum non erat quoties dicendum esset, unde *Kyrie ad nutum*, et devotionem celebrandis repetebatur. Saeculo certe XI. in Missa novies tantum *Kyrie eleison*, et *Christe eleison* dicebatur, idest *Kyrie ter*, deinde ter *Christe*, demum ter *Kyrie iterum*. Huius ritus nos certiores facit Antiphonarius liber Eminentissimi Cardinalis Gentilis in cuius calce notis musicis ratio huius prectionis cantandae certis anni diebus praenotatus. Ambrosiani ter has voces *Kyrie eleison* exhibent, post *Gloria in excelsis* post Evangelium, et in fine Missae. Graeci multum frequentant ad horas hanc invocationem. Graeca verba sunt *Kyrie eleison* quae significant *Domine miserere*, qua prectione nihil ad ea quae nobis opus sunt accommodatus, ut ea fugiamus pericula, quae semper nostrae imminent animae, ni Deus nostri misereatur. Quapropter Isaia cap. 33. *Domine, inquit, miserere nostri, te enim expectavimus*; et Baruch cap. 3. *Audi Domine, et miserere*.

II. Novem itaque vicibus hanc prectionem repetimus, ter dicitur ad Patrem, ter ad Filium Christum, ter ad Spiritum Sanctum: sed cur dicitur ter *Kyrie eleison* ad Patrem, et iterum ter ad Spiritum Sanctum, ratio est, quia Pater, et Spiritus Sanctus eiusdem tantum naturae: ad Filium vero dicitur ter *Christe eleison*, quia Filius quamvis sit eiusdem naturae divinae cum illis; est tamen et alterius substantiae, seu naturae, nempe humanae, quam assumpsit, et secundum quam unctus est a Deo oleo laetitiae praे consortibus suis, non oleo visibili, sed invisibilis Divinitatis plenitudine: et ideo *Christus*, idest, *unctus* vocatur. Cuius unctionis redundantia, et effusione, hominis misertus est, plagas eius oleo gratiae suae perfundendo et curando. Rursus quare in Missa decantetur novies dicta precatio, alias rationes adducunt etiam Durandus in suo *Rationali* Lib. 4. cap. 12. nec non Illustrissimus Hieronymus Crispi Ravennae Archiepiscopo-

pus in sua erudita dissertatione: *Mysteriorum Evangelicae Legis*. Agunt de praedicta deprecatione valde erudite Edmundus Martene, Lib. 1. de antiquis Ecclesiae ritibus cap. 4.; Antonius Bellotte, in suis observationibus pag. 375.; Petrus Le Brun, tom. 1. pag. 164.; Grancolas, *Les anciennes Liturgies* pag. 464.

III. Post *Kyrie* sequitur hymnus *Gloria in excelsis* qui etiam *salutatio, et laus Angelica, laus Angelorum et hymnus Angelicus dicitur*, quod eius initium Angeli, nato Domino, decantarint. A Graecis magna Doxologia nuncupatur. Prima eius hymni verba: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bona voluntatis*, e coelo ad nos Angelorum voce derivata sunt: cetera quis addiderit incertum est. Quidam Apostolis tribuunt, eo quod integer habebatur Lib. 7. *Constit. Apost.* cap. 47., sed iam norunt viri docti quid de illarum Constitutionum Auctore et aetate sentiendum sit. Alii auctorem faciunt Telesphorum Papam, eiusque sententiae Walfridus, Amalarius, Rhabanus, et Sigebertus in Chronico. Plerique recentiores sequunt Alcuinum, Lib. de *Divinis officiis* cap. 40.; Hugonem Victorinum, pariter Lib. 2 de *Divinis officiis* cap. 11.; Remigium Antisiodorensem, in *Expositione Missae* Lib. 1.; Honorium, in *Gemma* Lib. 1. cap. 87.; et Joannem Belethum, Lib. de *Divinis Officiis* cap. 36.; a S. Hilario Pictaviensi Episcopo completum fuisse asseverant. His porro minime permotus Cardinalis Bona, additamenta huius symboli Hilario Pictaviensi non esse adscribenda censet, quod inter eius opera nullum vestigium de hoc hymno appareat. S. Gregorius, ut est initio vulgati Gregoriani Sacramentarii, instituisse dicitur, ut *Gloria in excelsis Deo* ab Episcopis tantummodo die Dominicō, sive diebus festis dicatur; a Presbyteris vero solum in Paschate. Quando autem factum sit, ut hymnus Angelicus in Missa ab omnibus Presbyteris promiscue dici coepérit, satis non est exploratum. In Hispaniis enim A. 780. dicebatur etiam a solis Presbyteris, ut nonnulli putant. Certe Etherius Oxomensis Episcopus, et Beatus Presbyter Hispanus in libris adversus Elipandum Episcopum Toleta-

num Lib. 1. pag. 370. tom. XIII. Biblioth. Patrum, haec testantur: *Sic in Missa non solum Dominicis diebus, sed etiam quibuscumque festivitatibus: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus conclamamus*. Saeculi XI. initio, eoque ad medietatem ferme producto, nondum in usu fuisse videtur, ut a Presbyteris diceretur, eo quod Berno Augiensis conqueratur, a S. Gregorio huius hymni in Missa precationem, non nisi semel in anno permissam fuisse. Verum sub huius saeculi finem *Micrologus de Ecclesiasticis observationibus* capite II. apertis verbis testatur, hunc hymnum etiam a Presbyteris recitari consuevisse. Nunc hymnus ille in omnibus dicitur Missis, exceptis Missis Mortuorum, et iis quae in Feriis infra annum, extra Paschale tamen tempus, in Dominicis adventus, septuagesimae, sexagesimae, quinquagesimae, quadragesimae, et toto Passionis tempore dicuntur. Nam hymnus ille ad spiritalem laetitiam pertinet, cui nullus est locus per eos dies luctui et poenitentiae praestitutos. Obiter notandum est, Romae olim in prima Missa Nativitatis Domini hymnum *Gloria in excelsis* græce fuisse decantatum, in secunda vero Latine: *Anonymous Turonensis* in libro cui titulus est *speculum Ecclesiae*, id testatur.

IV. Huic autem Angelico hymno iamdiu, non ex aliqua Ecclesiastica institutione, sed privata potius quorundam licentia particulas quasdam intermisceri coepisse animadvertisit Eminentissimus Bona *Rerum Liturgicarum* Lib. II. cap. IV. n. VI. Harum interpolationum ex variis Codicibus exempla profert, in Missis praesertim Beatae Mariae Virginis, et ex Pamelio in Missa Natalis Domini, et in Dedicacione Ecclesiae. Harum item exemplum habes in Antiphonario Eminentissimi Cardinalis Gentilis, Alessandro II. Romano Pontifice scripto, ubi in fine ponitur hymnus Angelicus *Gloria in excelsis*; et aliquot eius versiculis inseruntur huiusmodi interpolationes versibus hexametris exaratae. Solebat insuper pro gratiarum actione cantari. Sic Eberegisilus Episcopus, uti constat ex Gregorio Turonensi Lib. de *Gloria Martyrum* cap. 63. invento corpore S. Mallosi Martyris emittens vocem ma-

gnam *Gloria in excelsis Deo secum omnem clerum pariter psallere fecit.* Similiter factum est de *Miraculis S. Martini* Lib. 2. cap. 25., quum per intercessionem Beati Martini paralyticus sanitatem recepit. Canebatur etiam in salutationibus, et adclamationibus publicis, ut patet ex vita Leonis III., qui Pipino Caroli Magni filio obviam progressus, eundem hymnum concinuit: et ex concione sextae Synodi generalis ad Constantinum Imperatorem. Vide et librum Diurnum Romanorum Pontificum. Quod autem hymnus *Gloria una cum Te Deum* ad Laudes olim cantaretur, apparet ex Regula S. Benedicti capite XII. Vide Martenium in notis. Extat etiam inter hymnos matutinos Ambrosiani Breviarii.

V. Sacerdos, hymno Angelorum recitato, salutat populum dicens *Dominus vobiscum*, quae salutatio e veteri Testamento in Ecclesiam derivata est. Booz enim, ut in Libro Ruth, cap. II. legimus, salutans messores suos ait: *Dominus vobiscum*: et Propheta missus a Deo ad Asam Regem Judae, cum victore praelio cum exercitu suo reverteretur, dixit 2. Paralip. cap. XV. *Dominus vobiscum, quia fuistis cum eo.* Vim autem et efficaciam accepisse videtur ex verbis Salvatoris: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi.* Apud Graecos nullus est usus huius salutationis, nec reperitur in eorum Liturgiis, cum vero salutant populum dicunt *Pax omnibus*, sicuti constat ex Liturgiis SS. Basilii et Chrysostomi. Sed ad Latinos revertamur. Praeclarum est pro hac salutatione S. Augustini testimonium, cum narrat, die Paschae se iam processisse e Secretario, et ex altari populum salutasse: *Salutari inquit, de Civitate Dei* Lib. XXII. cap. VIII. num 22. *populum; facto tandem silentio Scripturarum divinarum sunt lecta solemnia.* Huius item salutationis meminit Ambrosius Lib. de *Dignitate Sacerdotali* cap. V. Episcopus in hac Missae parte, de qua nunc agimus, dicit *Pax vobis*, quibus verbis Christus Dominus post Resurrectionem suam Discipulos salutavit, ut est apud Joannem cap. XX. Episcopus enim Christi figura est. In reliquis vero salutationibus dicit ut Presby-

teri *Dominus vobiscum*, ut declareret, se esse ex numero Sacerdotum iuxta animadversionem Innocentii III., de *Mysteriis Missae* Lib. 2. cap. 42. sive autem dicatur *Pax vobis*, sive *Dominus vobiscum*, tessera haec est mutuae communionis et pacis, qua fideles in Christi fide et charitate copulantur. Ideo Tertullianus Lib. de *Praescriptione Haereticorum* cap. 41. haereticos reprehendit, quod omnes sine personarum distinctione salutarent. *Pacem* inquit, *cum omnibus miscent*. Olim universus populi coetus Sacerdoti respondebat, ut ex Liturgiis, earumque Expositoribus apparet; idque Micrologus statutum ait in Occidente a Concilio Aurelianensi, ut scilicet non solum Clerici, sed omnis populus responderet *Et cum spiritu tuo.*

CAPUT XIII.

De Orationibus.

I. Sequitur post salutationem (1) ad populum oratio ipsius celebrantis, quae a vetustissimis temporibus in usu fuit ad Missam, atque ab Apostolica traditione dimanat. De his orationibus enim meminit Liber *Constitutionum Apostolicarum* Lib. II. cap. LVII., et saeculo IV. Concilium Laodicenum, a quo tres in Missa statuuntur orationes, una pro catechumenis, alia pro poenitentibus, tertia pro fidelibus. Morem hunc ab initio in Ecclesia observatum describit S. Cyrillus Hierosolymitanus *Catech. Mysstag.* 5. num. 8. *Super ipsa propitiationis hostia obsecramus Deum pro communi Ecclesiarum pace, pro tranquillitate mundi, pro Regibus, pro milibus... et pro iis omnibus qui egent auxilio.* Multae eleganti stilo S. Leonis Magni sunt elaboratae; auctae dein, restitutae identidem a S. Gelasio, et a S. Gregorio Magno. Posteriorum tamen Pontificum sunt nonnullae. Leoni enim II. tribuitur oratio: *Deus cuius dextera B. Petrum*, qui eam composuisse dicitur Neapolitanis adversus Saracenos pro Ecclesiae de-

(1) Epencaeus, *De Collectis* cap. I. et seqq.